

ОСНОВИ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ НА ШЛЯХУ ДО ВИХОДУ НА СВІТОВІ ЗЕРНОВІ РИНКИ

FUNDAMENTALS OF EXCHANGE TRADE ON THE WAY TO ENTERING WORLD GRAIN MARKETS

У статті розглянуто роль товарної біржі як елементу розвитку аграрного внутрішнього та міжнародних товарних ринків. Коротко розглянуто основні етапи розвитку біржового ринку в Україні. Досліджено статистичну інформацію щодо кількості та структури бірж за спеціалізацією, надано їх характеристику та показано роль у розвитку біржового ринку України. Визначено сучасні тенденції розвитку міжнародного товарного біржового ринку. Виявлено, що Україна є одним із головних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими, щорічно нарощуючи обсяги виробництва та експорту. Виявлено, що основними факторами ефективної діяльності товарних бірж є інструменти хеджування. Проаналізована ситуація, щодо виробництва та реалізації на експорт зернової аграрної продукції. Основними показниками залучення аграрної продукції до товарних світових торгів є зростання валового внутрішнього продукту та зростання індексу сільськогосподарського виробництва. Визначено, що світовий біржовий ринок є динамічною структурою, що функціонує відповідно до зростаючих та оновлених потреб зарубіжних країн, зростання стандартів міжнародної торгівлі, що є ефективним для українських аграріїв.

Ключові слова: товарна біржа, біржова торгівля, міжнародні товарні біржі, сільськогосподарська продукція, інфраструктура ринку.

УДК 330.339.1:336.764

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct66-12>

Калюжна Ю.П.

к.е.н, доцент,
доцент кафедри маркетингу
Полтавський державний аграрний
університет

Яснолоб І.О.

к.е.н, доцент, доцент кафедри
підприємництва і права
Полтавський державний аграрний
університет

Черненко К.В.

к.е.н, доцент, доцент кафедри
бухгалтерського обліку
та економічного контролю
Полтавський державний аграрний
університет

Kalyuzhna Yuliia

Poltava State Agrarian University

YasnoIob Ilona

Poltava State Agrarian University

Chernenko Kseniia

Poltava State Agrarian University

The role of the commodity exchange as an element of development of agricultural domestic and international commodity markets is considered in the article. The definition of the essence of exchange trade by scientists is analyzed. As the commodity exchange is one of the forms of wholesale trade organization, the main stages of development of the exchange market in Ukraine were briefly considered. It is determined that despite a quite thorough study of exchange activities, there is a need for further study of the essence, role and content of the commodity exchange as an element of development of international commodity markets. Thus, the exchange becomes an important corridor for Ukrainian exporters to enter world markets, which is one of the main price guidelines. Statistical information about the number and structure of exchanges by specialization is studied, their characteristics are given and the role in the development of the exchange market of Ukraine is shown. It was found that every year the number of exchanges, trying to operate in the commodity derivatives market and using agricultural products, decreases. The main factors for the inefficient functioning of agricultural exchanges in Ukraine are: firstly, the lack of interest of agricultural producers to sell on exchanges; secondly, low demand in the exchange market of agricultural products; thirdly, the lack of practice in futures contracts and options trading, and so on. Current trends in the development of the international commodity exchange market are identified. It was revealed that Ukraine is one of the main players in the international grain trade market, increasing production and export volumes annually. It was revealed that the main factors of effective activity of commodity exchanges are hedging instruments. The situation regarding the production and sale for export of grain agricultural products is analyzed. The main indicators of attracting agricultural products to world commodity trade are the growth of gross domestic product and growth of the agricultural production index. It was determined that the world exchange market is a dynamic structure that takes place in accordance with the growing and renewed needs of foreign countries, the growth of international trade standards, which is effective for Ukrainian farmers.

Key words: commodity exchange, exchange trade, international commodity exchanges, agricultural products, market infrastructure.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринку в Україні є активним формування інфраструктури ринку, складовою якою є біржі: товарні, фондові, валютні. Незважаючи на досить ґрунтовне вивчення біржової діяльності, виникає необхідність подальшого вивчення сутності, ролі та змісту товарної біржі як елементу розвитку міжнародних товарних ринків.

Отже, біржа стає важливим коридором для виходу українських експортерів на світові ринки, а що є одним з основних цінових орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на роль бірж в економічній ринковій системі, вивчення їх ролі займалося багато вчених-науковців. Так, вчені-науковці Солодкий М. О., Резнік Н. П., Яворська В. О. зазначали, що: «бір-

жовий ринок є елементом організованого ринку, на якому функціонують товарні, фондові та валютні біржі [1]. При цьому, О. М. Сохацька у своєму підручнику зазначала, що біржа – це постійно діючий ринок масових замінних цінностей, який функціонує за визначеними правилами у конкретному місці та призначений час [2, с. 17].

Науковці Б. Л. Беренштейн, О. М. Третяк зазначають, що: «товарна біржа є важливою складовою інфраструктури аграрного ринку та відповідних біржових інструментів і механізмів, що функціонують на ньому [3, с. 25].

Саприкіна Т. А. наводить наступне визначення біржі: «...ринковий інструмент, який сприяє прозорості відносин між учасниками ринку та усуває прояви цінової дискримінації, монопольного

тиску, тіньові схеми ринкових транзакцій тощо» [4, с. 43].

У своїх працях науковець Б. М. Семенко вказав особливості функціонування товарних бірж в Україні так і у світі, які спрямовані на отримання гарантій, суб'єктами господарювання, належного виконання господарських зобов'язань контрагентами, мінімізації цінових ризиків та підвищення конкурентоспроможності товарів [5, с. 22].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в оцінці особливостей розвитку біржової торгівлі аграрної продукції (зерна), та виявлення чинників виходу на світові міжнародні товарні біржі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки товарна біржа є однією з форм організації оптової торгівлі, вважаємо доцільним розглянути основні етапи розвитку біржової торгівлі в Україні. Отже, вчені розглядають основні п'ять етапів розвитку біржової торгівлі в країні:

1. 1796–1860 рр. – відкриття першої товарної біржі і зародження біржового руху.
2. 1861–1900 рр. – активізація і спеціалізація біржової торгівлі.
3. 1900–1914 рр. – інституалізація біржового ринку.
4. 1920–1928 рр. – відродження біржової торгівлі в період НЕПу.
5. з 1990 р. – відродження біржової торгівлі на сучасному етапі.

На початок відродження біржового ринку в Україні було зареєстровано до 80 товарних бірж, з них до 10 агропромислових. У 2000 рр. різко

зросла кількість зареєстрованих бірж до 400 товарних бірж. Проте, практичну діяльність здійснювали лише 59,0%. За обсягом укладених угод у 2001 р. 34,0% складала контракти на сільськогосподарську продукцію. Протягом 2001–2008 рр. кількість агропромислових бірж коливалась в межах 30–34 одиниць [6].

В нашій країні кількість товарних бірж є однією з найвищих в світі (рис. 1) – більш ніж 600, при цьому на світових ринках функціонує близько товарних та 250 фондових бірж.

Отже, загальна кількість товарних бірж за даними Державної служби статистики України у 2018 р. становила 622, станом на початок 2021 р. – 620 одиниць. Склад учасників Національної асоціації бірж України не є постійним, на початок 2021 р. до складу НАБУ належала 21 біржа, з них 12 аграрно промислових та аграрних [8]. Із загальної кількості діючих товарних бірж, які сьогодні обслуговують вітчизняний аграрний ринок, лише деякі з них заслуговують на увагу, та як основна частина всіх укладених контрактів зосереджена саме на цих біржах.

З кожним роком кількість бірж, які намагаються працювати на ринку товарних деривативів (документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому), базовим активом яких виступає аграрна продукція зменшується. Основними чинниками, для неефективного функціонування аграрних бірж в Україні, виступає: по-перше, незацікавленість виробників аграрної продукції у реалізації на біржах; по-друге,

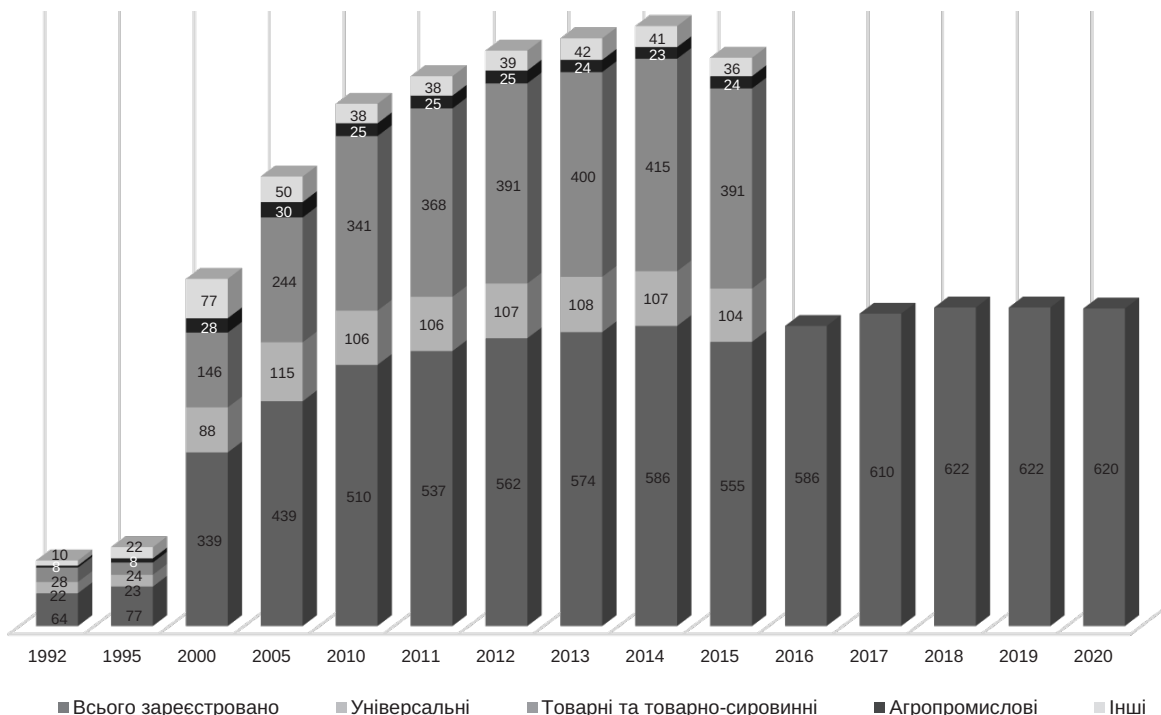

Рис. 1. Динаміка товарних бірж в Україні

Джерело: [7]

низький попит на біржовому ринку аграрної продукції; по-третє, відсутність практики у торгівлі ф'ючерсними контрактами й опціонами тощо.

Але, вже на сьогоднішній день не зважаючи на деякі перешкоди, за попередніми оцінками головного управління статистики України, відбулося зростання ВВП на 0,3 п.п., при цьому економічне зростання було зафіксовано на рівні 2,7%, що вказує на зростання у 3,0% порівняно з попереднім роком.

Хоча, за попередніми прогнозами економічний показник виявилось нижчим за очікування. Зростання індексу сільськогосподарського виробництва у жовтні (+61% р/р) стало головним чинником суттєвого зростання ІПБО місяців на 20,3% р/р.

За оперативними даними, аграрії намолотили 106,8 млн т. основних культур з площі 24,5 млн га, що є абсолютним історичним максимумом і перевищує попередній прогноз у 100 млн т. За попередніми оцінками, зібрано понад 84 млн т. зернових та зернобобових та 22,6 млн т. олійних культур. Також у 2021/22 маркетинговому році прогнозується рекордне виробництво соняшникової олії в обсязі 7,2 млн т. З урахуванням обмеженості внутрішнього ринку рекордний урожай істотно вплине на обсяг експорту товарів і продовжить виступати сильною підтримкою для гривні [9].

Згідно даних, які розрахували консультанти та експерти DAI Global LLC український зерновий ринок забезпечує потреби не лише внутрішнього споживання, а ще й багатьох країн світу [10]. Україна є одним із головних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими, щорічно нарощуючи обсяги виробництва та експорту.

Коливання цін на зернові й сезонність врожаю – визначальні ризики для українських аграріїв. До них додаються асиметрія цінової інформації, інфраструктурні обмеження та інші недоліки, які ми висвітлюємо в дослідженні. На разі учасники українського зернового ринку лишаються відкритими до ризиків, характерних для аграрного сектору.

Світова практика свідчить, що хеджування є одним з ефективних механізмів управління ризиками. Однак можливість хеджування на українському ринку – відсутня через відсутність торгівлі

ф'ючерсами та опціонами на аграрну продукцію, а також прозорого ціноутворення на зернові.

Україна є одним із головних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими, щорічно нарощуючи обсяги виробництва та експорту.

У 2014–2018 рр. аграрії збирали в середньому урожаєм обсягом 63 млн тонн. У 2018/2019 маркетинговому році врожай був рекордно високим – 70 млн тонн. Середній показник виробництва вищий за той, що спостерігався в 2004–2008 рр. – 37 млн тонн, із рекордом – 49,2 млн тонн у 2008 р. (табл. 1).

Отже, визначальними факторами стимулювання виробництва зерна стали сприятливі погодні умови та зростання врожайності, завдяки модернізації технології вирощування, техніки, насіння, несення добрива, застосування сучасних засобів захисту рослин.

Можна сказати, що в українських аграріїв є потенціал для подальшого розширення виробництва й експорту зернових. Крім того, конкурентоспроможність українського зерна забезпечується високою якістю за прийнятним рівнем ціни та наявності продукції великими партіями (рис. 2).

Як і завжди, світовий біржовий ринок є динамічною структурою, що відбувається відповідно до зростаючих та оновлених потреб зарубіжних країн, зростання стандартів міжнародної торгівлі. Всі ці позитивні тенденції сприяють стрімкому темпу розвитку інфраструктури міжнародного товарного ринку. За своїм змістом інфраструктура міжнародного товарного ринку являє собою сукупність суб'єктів торгово-посередницької діяльності та їх взаємодію в середовищі міжнародного товарного ринку.

Об'єктом біржової торгівлі на міжнародних товарних біржах є майже 160 найменувань продукції.

За спостереженнями В. В. Кухарець, О. Г. Булуй, Л. М. Леківської протягом останнього десятиліття світовий біржовий ринок значно розростається по усіх регіонах світу [6]. Так, у 2020 р. торгова активність на світових біржових ринках деривативів досягнула 46,77 мільярда угод та зросла на 35,6% у порівнянні з 2019 р. Науковці зазначають, що значне зростання спостерігається на біржах у Бразилії, Китаю та Індії, що знаходить

Таблиця 1

Виробництво зерна в Україні, тис. т

Культура	Роки									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Пшениця	16851	22324	15763	22279	24114	26532	26043	26157	24606	25276
Ячмінь	8485	9098	6936	7562	9046	8288	9436	8285	7349	7833
Кукурудза	11953	22838	20961	30950	28497	23328	28075	24669	35801	28060
Зерно – всього	39271	56747	46216	63859	60126	60126	66088	61917	70057	63344

Джерело: [7]

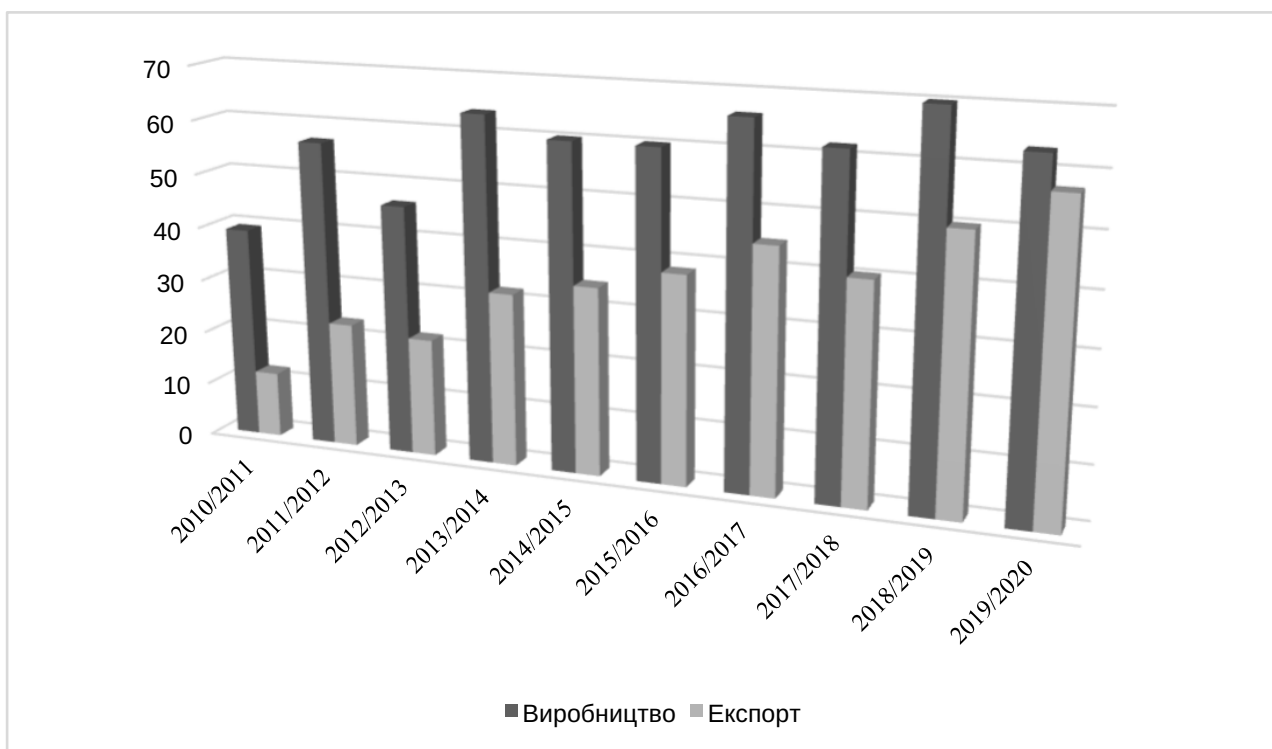

Рис. 2. Виробництво та експорт зерна, млн. т

Джерело: [7]

відображення і у структурі міжнародного біржового ринку за географічними регіонами (рис. 3).

Отже, найбільшу відсоткову частку світової торгівельної активності займає Азіатсько-Тихоокеанський регіон з незначними коливаннями до зменшення від 50,0% світового обсягу торгів у 2010 р. до 45,0% у 2020 р. Північна Америка займає у структурі друге місце із тенденцією до зменшення на 11,0%, у 2010 р. з 40,0% до 29,0% у 2020 р. Частка світового обсягу торгівлі, що припадає на біржі Латинської Америки коливалась в сторону зростання та в 2020 р. збільшилась на 6,0%. Частка світового обсягу торгів Європи протягом 2010–2015 рр. різко зросла на 18,0%, а до 2020 р. зменшилась на 6,0%.

Проте, при тенденції зростання загальної торгівельної активності на світових біржових ринках, частка певного виду біржових активів протягом досліджуваного періоду залишається майже незмінною (рис. 4). У 2020 р. порівняно з 2014 р. у структурі активів біржової торгівлі відбулось збільшення частки за такими групами: Фондові індекси – 7 пунктів та Енергоресурси – 2 пункти; зменшення: Відсоткові ставки – 6 пунктів та Валюта – 2 пункти [6].

Отже, на світовому біржовому ринку в останні десятиріччя є поступове зростання частки товарних активів, що пов'язано з підвищеною зацікавленістю до цих видів інструментів як з боку хеджерів, так і з боку спекулянтів. При цьому, частка контрактів на

продукцію збільшилась майже у 4 рази у 2020 р. (8,87 млрд. угод) порівняно з 2010 р. (2,31 млрд. угод) [10]. Отже, як зазначалось основними культурами в Україні є пшениця, кукурудза і ячмінь. Основним для ведення товарних деривативів є забезпечення довгострокового зберігання зерна для майбутнього транспортування і постачання з метою виконання ф'ючерсних угод. Тому зернохосовища (елеватори) повинні бути обладнані приладами зважування та якісного оцінювання товару.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, розглядаючи економічну роль товарних бірж, варто відмітити, що біржові торги завжди відбуваються з дотриманням принципів відкритості і публічності та з суворим дотриманням правил біржової торгівлі, що полегшує функціонування ринкового механізму. Оскільки товарна біржа є найвищою формою організації оптової торгівлі та одним з найважливіших елементів маркетингової інфраструктури аграрного ринку, слід зосередити свою увагу на шляхах розвитку біржової торгівлі. Адже, основними функціями товарних агропромислових бірж є: формування ринкових цін на основі концентрації попиту і пропозиції, регулювання оптового товарообігу на основі ринкових законів, перешкодження монополізму на ринку тощо.

Можливість використання різноманітних інструментів та методів біржового ринку дає можливість до залучення більшої кількості учасників торгів: суб'єктів господарювання, трейдерів,

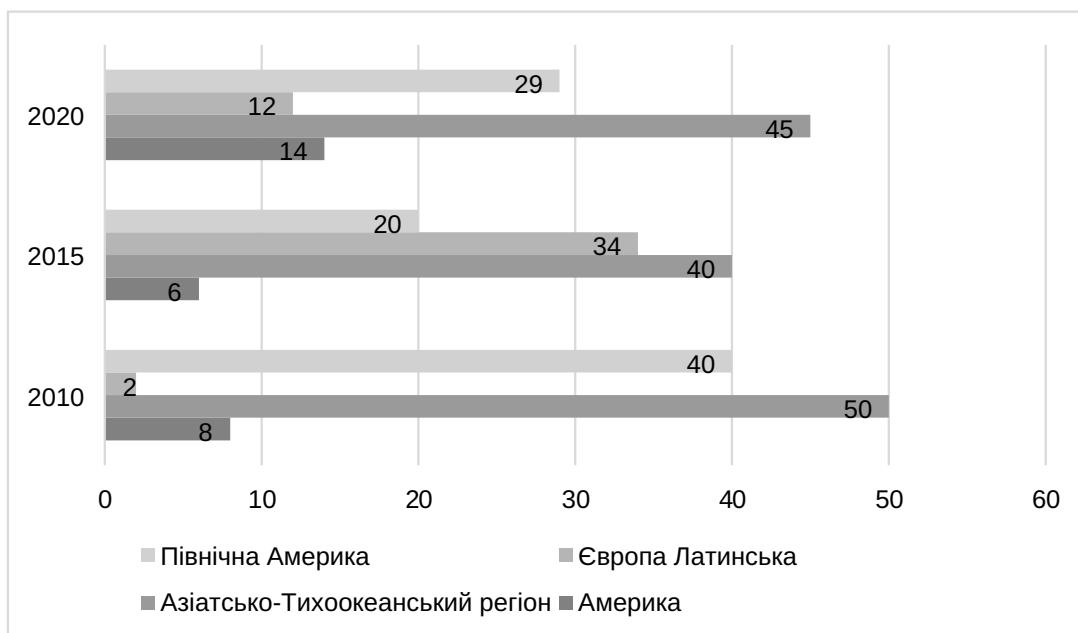

Рис. 3. Структура міжнародного біржового ринку за географічними регіонами, %

Джерело: складено за даними джерела [6]

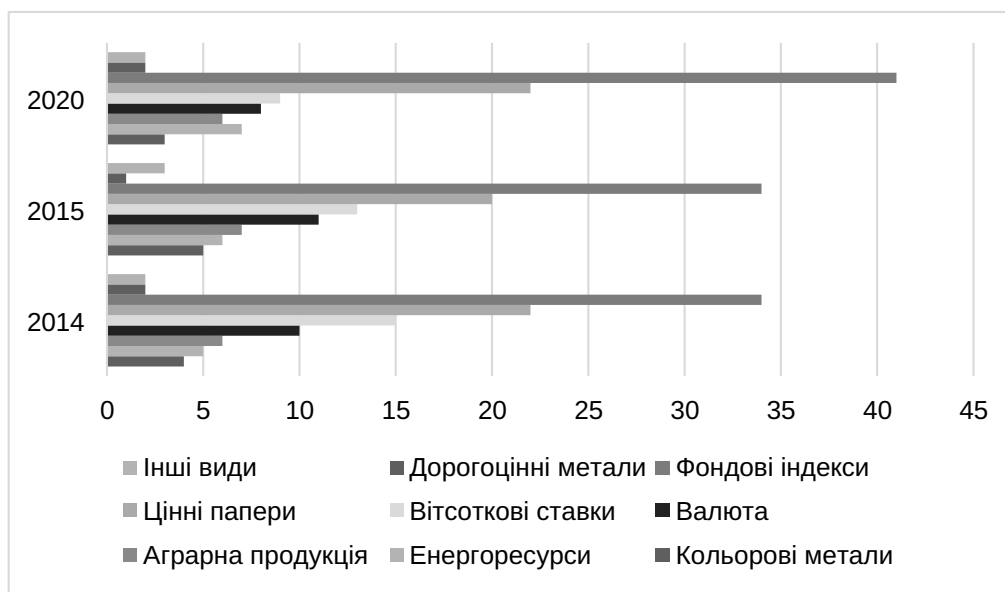

Рис. 4. Структура світової біржової торгівлі, %

Джерело: складено за даними джерела [6]

інвестиційних компаній, фінансових установ. У сучасних умовах міжнародний біржовий ринок – це ринок досить тісної конкуренції між біржовими об'єднаннями. Звичайне функціонування біржі можливе лише в умовах ринку, самостійності підприємств різних форм власності й господарювання, наповнення ринку біржовими товарами, присутність значної кількості покупців, продавців та посередників, стабільності грошової системи та розвинутої інфраструктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Солодкий М. О., Резнік Н. П., Яворська В. О. Основи біржової діяльності : навч. посібник; за ред. М. О. Солодкого. Київ : ЦП Компринт. 2017. 450 с.
2. Сохацька О. М, Біржова справа : підручник. Тернопіль : Карт-бланш. 2003. 602 с.
3. Беренштейн Б. Л., Третяк О. М. Біржовий ринок у контексті глобалізаційних явищ міжнародної економіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. № 15. С. 23–33.

4. Саприкіна Т. А. Біржова торгівля як інструмент забезпечення лібералізації ринку електроенергії. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 41–45.

5. Семенко Б. М. Розвиток товарних бірж – правові гарантії суб'єктам господарювання в підвищенні економічного ефекту від підприємництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 6Е1. Т. 2. 2014. С. 20–23.

6. Кухарець В. В., Булуй О. Г., Левківська Л. М. Тенденції розвитку біржового ринку в умовах глобалізації світової економіки. *Ефективна економіка*. № 4. 2021. Електронний фаховий журнал. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/92.pdf.

7. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Грицишина М. Гра триває: які нові правила роботи отримали товарні біржі. URL: https://mind.ua/openmind/20228098gratrivaeyakinovipravarobotiotrimalitovarni_birzhi.

9. «Focus Ukraine» (листопад 2021). Основні події. URL: <https://smida.gov.ua/news/publications/focusukrainelistopad2021>.

10. Перспективи використання деривативів на зерновому ринку України проект USAID «Трансформація фінансового сектору», квітень 2020 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf.

REFERENCES:

1. Solodkyi M. O., Reznik N. P., Yavorska V. O. (2017) *Osnovy birzhovoi diialnosti: navch.posibnyk; za red. M. O. Solodkoho* [Fundamentals of exchange activities: textbook; for ed. M. O. Solodkyi]. Kyiv: TsP Kompyut, 450 p.

2. Sokhatska O. M. (2003) *Birzhova sprava: pidruchnyk* [Exchange business: a textbook]. Ternopil: Kartblansh, 602 p.

3. Berenshtein B. L., Tretiak O. M. (2010) *Birzhovyi rynek u konteksti hlobalizatsiinykh yavyschch mizhnarodnoi ekonomiky* [Stock market in the context of global-

ization of the international economy]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, no. 5, pp. 23–33.

4. Saprykina T. A. (2015) *Birzhova torhivlia yak instrument zabezpechennia liberalizatsii rynku elektroenerhii* [Exchange trade as a tool to ensure the liberalization of the electricity market]. *Molodyi vchenyi*, no. 2 (17), pp. 41–45.

5. Semenکو B. M. (2014) *Rozvytok tovarnykh birzh – pravovi harantii subiektam hospodariuvannia v pidvyshchenni ekonomichnoho efektu vid pidpriemnytstva* [Development of commodity exchanges – legal guarantees to businesses in increasing the economic effect of entrepreneurship]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 6E1, no. 2, pp. 20–23.

6. Kukharets V. V., Bului O. H., Levkivska L. M. (2021) *Tendentsii rozvytku birzhovoho rynku v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky* [Trends in the development of the stock market in the context of globalization of the world economy]. *Efektivna ekonomika*, no. 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/92.pdf.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. *Statystychna informatsiia* [Statistical information]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Hrytsyshyna M. Hra tryvaie: yaki novi pravyla roboty otrymaly tovarni birzhi [The game continues: what new rules of operation received commodity exchanges]. Available at: https://mind.ua/openmind/20228098gratrivaeyakinovipravarobotiotrimalitovarni_birzhi.

9. «Focus Ukraine» (lystopad 2021). *Osnovni podii* [Focus Ukraine (November 2021). Main events]. Available at: <https://smida.gov.ua/news/publications/focusukrainelistopad2021>.

10. *Perspektyvy vykorystannia deryvatyviv na zernovomu rynku Ukrainy proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru», kviten 2020 r* [Prospects for the use of derivatives in the grain market of Ukraine USAID project "Financial Sector Transformation", April 2020]. Available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf.